कृष्णमाचार्योक्ता मत-प्रक्रिया①

कृष्णमाचार्यः

Table of Contents

ॐ 2

विशिष्टाद्वैतम् 3

पदार्थः 4

०१ त्रि-गुणम् 5

प्रकृतिः 5

अवस्था-भेदाः 5

मात्रा-भेदाः 5

मात्रासाम्यावस्थाः 5

तमः 6

महान् 6

अहङ्कारः 6

इन्द्रियाणि 7

तन्मात्राणि 7

भूतानि 8

पञ्ची-करण-प्रक्रिया 8

शरीरम् 9

०२ कालः 10

०३ जीवः 11

भ्रमास्पदानि 11

अहम्-प्रतीतिः 11

गुणाः, ज्ञानम् 12

सृष्ट्यादि देहे 12

दशाः 12

०४ ईश्वरः 13

जगता सम्बन्धः 13

गुणवत्ता 14

अमिथ्यात्वम् प्रपञ्चस्य 15

विकारौचित्यम् 15
सत्, अद्वितीयम् 16
सत्यं ज्ञानम् अनन्तम् 16
सामानाधिकरण्यम् 17
अनिरुपाधिकता 18
पञ्च रूपाणि 18
जीवे प्रवेशः 19
०५ नित्य-विभूतिः 20
शरीरादि 20
मोक्षः 21
०६ मतिः 22
आश्रयः, अवस्थाः 22
द्रव्यत्व-गुणत्वे 22
भेदाः 23
प्रत्यक्ष-प्रमितिः 23
भक्ति-प्रपत्ती 24
भक्तिः 24
प्रपत्तिः 25
फलम् 26
०७ अद्रव्यम् 27
०८ परम्परा-भेदः 28
०१ कृपा-हेतुः 28
०२ फलं मोक्षः 29
०३ अन्य-गतिः - प्रपत्ति-व्यतिरिक्तोपायः । 30
०४ श्री-व्याप्तिः 30
०५ श्रिय उपायत्वम् 31
०६ वात्सल्यम् 31
०७. दया 32
०८ न्यासः 33
०९ न्यासकर्ता 34
१० धर्मत्यागः 34

११ विरोधः 35
१२ स्वविहितम् 36
१३ न्यासाङ्गानि 36
१४ न्यासस्य हेतुत्वम् 37
१५ प्रायश्चित्तविधिः 38
१६ तदीय-भजनम् 39
१७ अणु-व्याप्तिः 40
१८. कैवल्यम् 40
उपसंहारः 42
Appendix - +Dyugangā द्युगङ्गा 43
Goals ध्येयानि 43
संस्कृतानुवादः 43
Contribution दानम् 44

ॐ①

Source: TW

(सङ्कल्पसूर्योदय-प्रस्तावात्)

अथेत्थम् अस्य ग्रन्थ-कर्तुर् अभिमता औपनिषद-मत-प्रक्रिया --

विशिष्टाद्वैतम्①

विशिष्टाद्वैतम् अस्याभिरुचितं गुरु-परम्परागतम् औपनिषदं मतम् ।
विशिष्टाद्वैतं नाम विशिष्टस्याद्वैतम् ।
अ-शेष-चिद्-अचिद्-विशिष्टस्य ब्रह्मणो **ऽद्वैतम्** एकत्वम् इत्यर्थः ।

चिद्-अचिद्-ईश्वर-रूपेण तत्त्वानि त्रि-विधानि ।

तत्र चिताम् अचितां चेश्वरेण सह प्रकार-प्रकारि-भावेन सम्बन्धः ।
चितः अचितश्च प्रकार-भूताः । ईश्वरस् तु प्रकारी ।
तेषां प्रकारत्वं चापृथक्-सिद्ध-सम्बन्धेन शरीरतया ।
एवं च चिद्-अचिच्-छरीरकं ब्रह्मैकम् एव तत्त्वम् इत्य् उक्तं भवति ।

[[३८]]

तत्र प्रकार-भूतानां चिद्-अचितां
प्रकारि-भूतस्य ब्रह्मणश्
चात्यन्त-विलक्षणत्वेन परस्परं भेदः ।
तथा प्रकाराणां चिताम् अचितां च परस्परं भेदः ।
एवं चितोऽपि परस्परं प्रत्येकं भिन्नाः ।
तथा अचितोऽपि ।

तथा ऽपि विशिष्टस्य ब्रह्मण एकत्वात्
एकत्व-व्यपदेशस्, तद्-इतर-निषेधश् च शास्त्रेषु ।

पदार्थः①

पदार्थो द्विधा -- द्रव्यम्, अद्रव्यं चेति ।
तत्र **द्रव्यं** षोढा - त्रिगुणं, कालः, जीवः, ईश्वरः, नित्यविभूतिः, मतिश् चेति ।

०१ त्रि-गुणम्①

तत्र महद्-आद्य्-अवस्थाश्रयं **त्रि-गुणम्** ।

प्रकृतिः②

परस्पर-सम्मिश्र-सत्त्व-रजस्-तमो-गुणकत्वात् त्रि-गुणम् इत्य् उच्यते ।
तत्र च गुण-त्रयस्य परस्-परम् उत्कर्षापकर्ष-वैधुर्येण साम्येनावस्थितिः ।
तच् च विचित्र-सृष्ट्य्-उपकारकत्वात् **मायेति**,
महद्-आदि-विकार-प्रकृतित्वात् **मूल-प्रकृतिर्** इति,
विद्या-विरोधित्वात् **अविद्येति**,
भगवतो लीलोपकरणत्वात् **लीला-विभूतिर्** इति,
सर्व-प्रपञ्च-प्रधान-कारणत्वात् **प्रधानम्** इति,
अति-सूक्ष्मत्वात् गुण-साम्यावस्थाया अप्य् अस्फुटत्वाच् च **अव्यक्तम्** इति चोच्यते ।

अवस्था-भेदाः③

इदम् **एवावस्था-भेदात्** --
प्रकृतिः, महात्, अहङ्कारः, एकादशेन्द्रियाणि, पञ्च तन्-मात्राणि, पञ्च भूतानि चेति **चतुर्-विंशतिधा** भवति ।

मात्रा-भेदाः③

तत्रापि मात्रया भेदम् अवलम्ब्य
अव्यक्ताक्षर--विभक्त-तमो--ऽविभक्त-तमो-रूपावस्था-चतुष्टयम् उदाहरन्ति ।

मात्रासाम्यावस्थाः③

तत्र गुण-त्रय-साम्यावस्थायाम् **अ-व्यक्तम्** इति व्यपदेशः ।
सा चावस्था गुण-त्रय-वैषम्यस्याव्यवहित-पूर्वावस्था ।

गुण-साम्यावस्थस्यैव चेतन-समष्टि-गर्भत्वम् **अक्षर**-शब्देन व्यपदिश्यते ।
अतश् च सर्वे प्राकृत-तत्त्व-जातं चिद्--अ-चिद्-आत्मकम् इति मन्तव्यम् ,
यद् आहुर् महर्षयः --

> " प्रधानादि-विशेषान्तं चेतनाचेतनात्मकम् "

इति ।

तमः④

एतादृशं चेतन-समष्टि-गर्भत्वम् अपि यत्र विवेक्तुम् अशक्यं
तद्-अवस्थम् अतिसूक्ष्मं **तमः** शब्देनोच्यते ।
तच् च द्वेधा - विभक्तम्, अविभक्तं चेति ।
अक्षराद्य्-अनन्तरावस्थौन्-मुख्य-विशिष्टं **विभक्तं** तमः ।
तदौन्मुख्य-रहितम् **अविभक्तं** तमः ।
तच् च परमात्म-शरीरतयापि चिन्तयितुम् अशक्यं
सलिल-विलीन-लवणक-रूपं
सर्व-ज्ञ-परमात्मैक-वेद्यम् अवतिष्ठते ।

अत्र चेत्थं निदर्शनं वक्तुं शक्यते -
कुसूल*(धान्यागार)*-निहित-बीज-स्थानीयम् **अविभक्तं** तमः ।
मृन्-निहित-बीज-स्थानीयं **विभक्तं** तमः ।

[[३९]]

सलिल-संसृष्टार्द्र-शिथिलावयव-बीज-तुल्यम् **अक्षरम्** ।
उच्छून-बीज-समानम् **अव्यक्तम्** ।
अङ्कुर-स्थानीयो **महान्** इति ।

महान्②

अथ **महान्**॥
अहङ्काराव्यवहित-पूर्वावस्था-विशिष्टं त्रिगुणं महान् ।
बुद्धितत्त्वं महानिति साङ्ख्योक्तिस् तु
बुद्धेर् आत्मधर्मत्वाद् अनादरणीया ।

स च महान् सात्त्विकः, राजसः, तामसश् चेति त्रिधा भिद्यते ।
सर्वत्र गुण-त्रय-सत्त्वेऽपि तत्-तद्-गुणस्योन्मेष-वशात्
तथा तथा व्यवहारः ।

अहङ्कारः②

अथाहङ्कारः॥
इन्द्रिय-शब्द--तन्-मात्रान्यतराव्यवहित-पूर्वावस्था-विशिष्टं त्रि-गुणम् **अहङ्कारः** ।
अभिमानोऽहङ्कार इति साङ्ख्योक्तिस् तु
अहङ्कारस्यात्मधर्मत्वाद् अनादरणीया ।

अत्रेदम् अवधेयम् --
अहङ्कार-शब्दस् त्रिष्व् अर्थेषु प्रयुज्यते ।
अनात्मनि देहादाव् "अहम्" इति **प्रातीताव्** एकः ।
तदा चाभूत-तद्-भावे च्वि-प्रत्ययम् उत्पाद्य व्युत्पन्नोऽयं शब्दः ।

तादृश-**प्रतीति-हेतौ** त्रि-गुण-विकारे अपरः ।
प्रत्यग्-आत्मनो ऽहं-शब्दार्थतया प्रतीताव् अन्यः ।
स चायं त्रि-गुण-द्रव्य-विकार-भूतो ऽहङ्कारः
सात्त्विक-राजस-तामस-भेदेन
त्रि-विधान् महत उत्पद्यमानः
स्वयम् अपि सात्त्विकादि-भेदेन **त्रिविधः** ।

तत्र सात्त्विकाहङ्कारस्य **वैकारिक** इति,
तामसाहङ्कारस्य **भूतादिर्** इति च नामान्तरम् ।

वैकारिकाद् एकादशेन्द्रियाणि
भूतादेः शब्द-तन्-मात्रं चोत्पद्यते ।

राजसाहङ्कारस् तूभयोर् अप्य् अनुग्राहकः ।

इन्द्रियाणि②

अथेन्द्रियाणि॥
सात्त्विकाहङ्कारोपादानकं द्रव्यम् इन्द्रियम् ।
तच् च द्विविधम् - ज्ञानेन्द्रियं कर्मेन्द्रियं चेति ।

ज्ञान-प्रसरण-शक्तम् इन्द्रियं **ज्ञानेन्द्रियम्** ।
तच् च षोढा – मनः-श्रोत्र-चक्षुर्-घ्राण-रसना-त्वग्-भेदात् ।

उच्चारणाद्य् अन्यतम-क्रिया-शक्तम् इन्द्रियं **कर्मेन्द्रियम्** ।
तच् च पञ्चधा - वाक्-पाणि-पाद-पायूपस्थ-भेदात् ।

तन्मात्राणि②

अथ तन्मात्राणि॥
भूतानाम् अव्यवहित-पूर्व-सूक्ष्मावस्थं द्रव्यं **तन्-मात्रम्** ।
तादृशी चावस्था **तन्मात्रा** ।
तन्मात्रम् एव **भूतोपादानम्** ।
तच् च पञ्चधा -
शब्दतन्मात्र, स्पर्शतन्मात्र, रूपतन्मात्र, रसतन्मात्र, गन्धतन्मात्र-भेदात् ।

[[४०]]

भूतानि②

अथ भूतानि॥
विशिष्ट-शब्दादि-विषयाधिकरणं **भूतम्** इति भूतसामान्य-लक्षणम् ।
तच् च पञ्चधा ---
आकाश-वायु-तेजो-जल-पृथिवी-भेदात् ।

तेषां सृष्टि-क्रमश् चेत्थम् --
शब्द-तन्मात्राद् आकश उत्पद्यते ।
आकाशात् स्पर्श-तन्मात्रम् । तस्माद्-वायुः ।
वायोः रूप-तन्मात्रम् । तस्मात् तेजः ।
तेजसो रस-तन्मात्रम् । तस्माज् जलम् ।
जलात् गन्ध-तन्मात्रम् । तस्मात् पृथिवीति ।

तत्रोत्तरोत्तरस्मिन् भूते पूर्व-पूर्व-भूतगुणा अनुवर्तन्त इति सिद्धान्तः ।*(5)*

लय-क्रमस्तु व्युत्क्रमेणानुसंधेयः ।

अन्धकारः पार्थिवं द्रव्यम्,
अबाधित-नीलादि-प्रतीतेः ।
सर्वाण्य् अप्य् एतानि भूतानि प्रत्यक्षाणि ।

पञ्ची-करण-प्रक्रिया②

अथ पञ्ची-करण-प्रक्रिया॥
पञ्च भूतानि
प्रत्येकं द्विधा कृत्वा
भागम् एकं निधाय
भागान्तरं चतुर्धा विभज्य

तांश् चतुरो भागान्
भूतान्तरेषु चतुर्षु संयोजयेत् ।
एवं सर्वेषु भूतेषु क्रियमाणेष्व्
एकैकस्य भूतस्यार्धं स्वभागः,
अर्धान्तरं चतुर्णो भूतान्तराणां भागैः समुच्चितम् इति ज्ञातव्यम् ।

तथा च सर्वाणि भूतानि सर्व-भूतावयव-समाहार-रूपाणि ।
तथापि स्व-स्व-भागस्य भूयस्तया
पर-भागानाम् अल्पीयस्तया
चाकाशादि-व्यपदेशः ।

एवं सम्मेलने,
(५ भूतैस् सह) प्रकृति-महद्-अहङ्कारादि-गणने
चाष्टीकरणाद्य् अपि ज्ञेयम् ।

शरीरम्②

अथ शरीरम्॥

पञ्च भूतानि, प्रकृति-महद्-अहङ्काराश् चेत्य्
अष्टौ शरीरोपादान-भूतानि ।
तत्र शरीरं नाम -
चेतनं प्रति सर्वात्मना आधेयतया विधेयतया शेषतया
चापृथक्-सिद्ध-प्रकार-भूतं वस्तु ।

०२ कालः①

अथ कालः॥
अयम् अप्य् अचिद्-विशेषो गुण-त्रय-रहितो विभुर् नित्यो
निमेष-काष्ठा-कला-मुहूर्त-दिवसादि-परिणामी
भूतादि-व्यवहार-हेतुश् च ।
विभोर् अपि परिणामित्वं न विरुध्यते ।
प्रत्यक्षश् चायम्, वर्तमानो घट इत्य्-आदि-प्रतीतेः ।

०३ जीवः①

अथ जीवः - अणुश् चेतनो जीवः ।

भ्रमास्पदानि②

स च न देह एव, नेन्द्रियाण्य् एव, नापि प्राणा एव,
'मम देहः, मम नेत्रं, मम प्राणाः' इत्यदि-व्यतिरेक-दर्शनात् ।

नापि संविद् एव, 'सोऽहं जानामि ' इति संविदाश्रयत्व-प्रतीतेः ।
[[४१]]
नापि धीर् इयं भ्रान्तिः - अबाधात्,
भ्रान्तित्वेऽपि ज्ञातारम् अन्तरेणानुपपत्तेः ।

किञ् च अहम् इत्य् अहम्-अर्थतया ह्य् आत्मनः प्रतीतिः ।
धियश् चाहम्-अर्थत्वासम्भवः,
अहं जानामीत्य् अहम्-अर्थनिष्ठतया प्रतीतेः ।

नापि

> चिच्-छाया ऽऽपत्त्या
> अन्तःकरणस्यैव ज्ञातृत्व-प्रतीतिर् अहम्-अर्थत्वं

चेति युक्तम्,
अ-चाक्षुषयोर् बिम्बाधिकरणयोश् छायापत्त्य्-अ-योगात्।
"अध्यास-मात्रे छायापत्त्य्-उपचार" इति चेत्;
अत्रेदं विवेचनीयम् - "कुत्र कस्याध्यास?" इति ।
अन्तःकरणे चैतन्यस्येति चेत्,
तर्हि तत्र चैतन्यम् एव मिथ्या स्यात् ।
जपायाम् अध्यस्तो हि रक्तिमा
मिथ्येति परेषां मतम् ।
चैतन्यं अन्तःकरणस्याध्यास इति चेत,
तर्हि ज्ञानस्यान्तः-करणाश्रयता भ्रमः स्यात्,
न तु अन्तःकरणस्य ज्ञातृत्वं भ्रमः ।

अहम्-प्रतीतिः②

"स चात्मा अहम्" इति प्रतीतिसिद्धः पुण्य-पापादि-कर्ता च ।
कर्तृत्वं च तस्य परम-पुरुषाधीनम् ।

गुणाः, ज्ञानम्②

स च *(जीवः)* **स्वयंप्रकाशो नित्यो नाना** च ।
तस्य स्वयं-प्रकाशत्वात् क्वचित् ज्ञानत्व-व्यपदेशोऽपि ।
तद् एवं ज्ञानं धर्मि-भूत-ज्ञानं धर्म-भूत-ज्ञानं चेति द्विविधम् ।
धर्मि-भूत-ज्ञानं जीवः ।
धर्म-भूत-ज्ञानं तस्य धर्मः ।

स च जीवः प्रतिशरीरं **भिन्नः** ।
सौभरि-प्रभृतीनां *(मयया ऽनेकेषु)* शरीरेषु त्व् एकम् एव शरीरं जीववत् ।
अन्यानि तु धर्म-भूत-ज्ञान-व्याप्ततया सुखाद्य्-उपलब्धि-साधनानि भवन्ति ।

धर्मभूत-ज्ञानस्य
शास्त्र-प्रमाणेन कर्म-कृत-संकोचाभ्युपगमात्
बद्ध-दशायां **संकुचितत्वम्** ।

मुक्त-दशायां तु कर्माभावात् विकासित्वात् सर्व-विषयत्वम् इति ज्ञेयम् ।

सृष्ट्यादि देहे②

जीवस्य नित्यत्वेऽपि
देह-संबन्धोत्पत्ति-विनाश-प्रयुक्ताः
' उत्पन्नो जीवः, नष्टो जीवः ' इत्यादिका व्यवहाराः ।

दशाः②

स च जीवस् त्रिविधः- बद्ध-मुक्त-नित्य-भेदात् ।
तत्र **बद्धाः** संसारिणः कर्म-परवशा
ब्रह्मादि-स्तम्ब-पर्यन्ताः ।
मुक्ताः कंचित्-कालं संसारिणो भूत्वा
भक्ति-प्रपत्तिभ्यां समाराधित-भगवत्-संकल्पेन निवृत्त-संसाराः ।*(5)*
नित्याः कदाचिद् अप्य् असंसारिणो
भगवद्-अनुभव-तत्कैंकर्य-परा
अनन्त-गरुडादयः ।

०४ ईश्वरः①

अथ ईश्वरः - विभुश् चेतन ईश्वरः ।
अयम् एव पर-ब्रह्मेति, भगवान् इति, ईश्वर इति, परमपुरुष इति, नारायण इति, सर्वशरीरीति चोच्यते ।

[[४२]]

जगता सम्बन्धः②

स सर्वम् अपि चिद्-अचिद्-आत्मकं जगत्
अन्तर्यामितया **व्याप्य वर्तते** ।
अतः सर्वम् अपि **जगत्** -
शरीर-वाचि-पदानां शरीरि-पर्यन्तताया लोक-सिद्धत्वेन -
तस्य **शरीरम्** । सर्वाण्य् अपि **पदान्य्** अपर्यवसान-वृत्त्या **भगवत्-पराणि** ।
अत एव

> सर्वं खल्व् इदं ब्रह्म
> छा- उ. ३-१४.

> " विश्वमेवेदं पुरुषः"
> महा-उ. ३.

> तद् एवाग्निस्
> तद् वायुस्
> तत् सूर्यस्
> तद् उ चन्द्रमाः
> महा-उ. १-७.

इत्य्-आदि-सामानाधिकरण्य-श्रुतिः ।

अयम् ईश्वरश् चिद्-अचिद्-विशिष्ट-वेषेण **जगद्-उपादानम्** ।
यथोक्तम्-

> सच् च त्यच् चाभवत्
> तै-उ, २-७-१.

इत्यादि ।

सङ्कल्प-विशिष्ट-वेषेण **निमित्त-कारणम्** ।
यथोक्तम् -

> " सोऽकामयत - बहु स्यां प्रजायेयेति ।
> इदं सर्वम् असृजत "
> तै- उ. २-६-१.

इति ।

कालादि-रूपेण **सहकारि-कारणं** च ।

गुणवत्ता②

स चायम् ईश्वरो ऽनन्त-कल्याण-गुण-निधिः,
अस्पृष्ट-दोष-गन्धश् च ।
एतद् एव ब्रह्मण **उभय-लिङ्गम्** इत्य् उच्यते ।

श्रुति-स्मृत्य्-आदिषु ब्रह्म-नैर्गुण्य-वादा
ब्रह्मणो हेय-गुण-निषेध-पराः ।
सागुण्य-वादाः स्वाभाविक-ज्ञान-शक्त्य्-आदि-कल्याण-गुण-वैशिष्ट्य-पराः ।

> स्वाभाविकी ज्ञान-बल-क्रिया च
> श्वे. उ. ६-८.

इति गुणानां स्वाभाविकत्वं हि श्रूयते ।
एकस्मिन्न् एव हि वाक्ये
"वि-जिघत्सो*(←अद् खादने)* ऽपिपासः " (छा-उ. ८-१-५.)
इति हेयगुणान्निषिध्य
"सत्यकामः सत्यसङ्कल्पः " (छा-उ. ८-१-५.)
इति गुणोक्तिर् दृश्यते ।

अतः सगुण-निर्गुण-वाक्ययोर्
उत्सर्गापवाद-न्यायेनोपक्रमोपसंहार-न्यायेन वा
विषय-व्यवस्था ।

नियत-पौर्वापर्याद*(=??)*
अपच्छेद-न्यायस्य (→पौर्वापर्ये पूर्व-दौर्बल्यं - प्रकृतिवत्) नात्रावसरः । अनियत-पौर्वापर्यस्थले हि सः ।

> ' ब्रह्म निर्विशेषम् ।
> तस्याच्छादिकया अविद्यया तिरोधानान् न प्रकाशः ।
> विक्षेपिकया अविद्यया तस्मिन् प्रपञ्चाध्यासः ।
> स एव सृष्टिः '

इति वादस् तु न विचार-सहः,
ब्रह्मणो ज्ञानानन्दमयस्याविद्यादि-दोष-गन्धायोगात् ।*(5)*
तस्य निर्धर्मकत्वे तिरोधेय-धर्माभावात् तिरोधानायोगः ।
तत्-स्वरूपस्यैव तिरोधाने तस्यैव हानि-प्रसङ्गः ।

[[४३]]

अमिथ्यात्वम् प्रपञ्चस्य②

> ' प्रपञ्चो मिथ्या
> दृश्यत्वात्, व्यावर्तमानत्वात्'

इत्यपि न सम्यक् - प्रपञ्चोपहितस्य ब्रह्मणो दृश्यत्वेन मिथ्यात्वापातात् ।

एमम् अनुपहितस्यापि -
घटे देशान्तरं नीते
'इहेदानीं घटो न सन्'
इति सत्त्वस्य व्यावर्तमानत्वेन
सत्त्व-सामान्यस्यापि मिथ्यात्व-प्रसङ्गाच् च ।

न च
तत्-तद्-देश-कालावच्छेदेन
व्यावर्तमानत्व-विवक्षणान् न दोषः,
तथा हि सति
तादृश-प्रतीतेर् भ्रमत्वाङ्गीकारात् ।

वाचस्पत्य्-उक्त-रीत्या मिथ्या-पदस्यानित्य-परत्वे तु
न कोऽपि विवादः,
प्रपञ्चानित्यत्वस्य सर्वेषाम् अभिमतत्वात् ।

विकारौचित्यम्③

ब्रह्मैव च जगत उपादानं निमित्तं च ।
ब्रह्म-स्व-रूपस्याविकारित्वेन

प्रकार-भूत--चिद्-अचिद्-अंशे परिणामाङ्गीकारः ।
तत्राप्य् अचिद्-अंशे स्वरूप-विकारः,
चिद्-अंशे तु धर्म-भूत-ज्ञानांश*(य)* इति विवेकः ।

नित्यस्यापि जीव-धर्म-भूत-ज्ञानस्य
कर्म-कृत-सङ्कोच-विकासात्मक-विकारः
प्रामाण-संप्रतिपन्नत्वेनेष्ट एव ।

निमित्तत्वं तु स्वरूपेणैव ।

ब्रह्म-निर्विशेष-वादे तु
तत्-स्वरूप एव विकारस्याङ्गीकरणीयत्वान्
निर्विकारत्व-श्रुति-विरोधः ।

"माया-रूपोपाध्य्-अंशे विकार" इति तु न सुवचम् -
उपाधेस् तद्-अभिन्नत्वे स्व-रूपानतिरेकात् ।
भिन्नत्वे तु स-विशेषत्वम् एवायातम् ।

सत्, अद्वितीयम्②

> "सद् एव सौम्येदम् अग्र आसीत्
> एकम् एवाद्वितीयम्"
> तै- उ. २-१-१.

इत्यादौ **इदम्** इति स्थूल-चिद्-अचिच्-छरीरकं ब्रह्म परामृश्य
तस्य सृष्टेः प्राग्
इदानीं परिदृश्यमानानाम् अ-रूप-विभागानर्हतया
केवलं सच्-छब्द-वाच्य--सूक्ष्म-चिद्-अचिच्-छरीरक-ब्रह्मोपादनकत्वं
सद् एवेत्य् **एकम्** एवेति चोच्यते ।

अद्वितीयम् इति निमित्तान्तर-राहित्यम् इत्य्
अभिन्न-निमित्तोपादानत्वं सिध्यति ।

सत्यं ज्ञानम् अनन्तम्②

एवं च सद्-विद्यादिर् अपि
षड्-विध-तात्पर्य-लिङ्गैः स-विशेष-ब्रह्मोपासन-परैव ।

> " सत्यं ज्ञानम् अनन्तम्"
> छ-उ. ८-२-१.

इत्य्-आदिभिर्
ब्रह्म सत्यत्वादि-विशिष्टम् एव बोध्यत
इति सविशेषम् एव ब्रह्म ।

यत् तु –

> ' सत्यं ज्ञानम् अनन्तम्'
> इति वाक्यम् अ-खण्डार्थ-परम्*(=??)*,
> लक्षण-वाक्यत्वात्, "प्रकृष्ट-प्रकाश-चन्द्र" इति वाक्यवत् ।
> [[४४]]
> न "चैतत् स्व-रूप-बोधकं न भवती"ति वक्तुं शक्यते,
> "कश् चन्द्र" इति चन्द्र-स्वरूपस्यैव पृष्टत्वेन
> +उत्तरस्यापि स्व-रूप-बोधकत्वावश्यकत्वात् ।
> यद् एव पृष्टुं,
> तद् एव हि प्रतिवक्तव्यम्,
> अन्यथा "आम्रान् पृष्टः कोविदारान् आचष्टे"
> इति न्यायावतार-प्रसङ्गाद्'

इति,
तत्रेदं वक्तव्यम् ---

सत्यादि-वाक्यं लक्षण-परम् इति सर्वसम्मतम् ।
लक्षणं हि नामासाधारणो धर्मः ।
तद्-वाचिनः कथं निर्विशेष-परत्वम् ?
दृष्टान्तोऽपि साध्य-विकलः,
तस्यापि वाक्यस्य चन्द्रासाधारण-धर्म-प्रतिपादन-परत्वात् ।
नाप्य् अपृष्टोत्तरम्,
प्रष्टा खलु सामान्यतश् चन्द्र-शब्दार्थं प्रतिपद्य
तद्-विशेष-जिज्ञासुस् तद्-अ-साधारण-धर्मम् अप्राक्षीत् ।
वक्ता च तद्-असाधारण-धर्म-रूपं लक्षणं प्राहेति कोऽत्र विरोधः ?
अतः प्रश्नोऽपि स-विशेष-परः,
उत्तरम् अपि तथैवेत्य् अवगन्तव्यम् ।

सामानाधिकरण्यम्②

> "भिन्न-प्रवृत्ति-निमित्तानां शब्दानाम्
> एकस्मिन्न् अर्थे वृत्तिः **सामानाधिकरण्यम्**"
> 1 महा.प्र. १-२-४२.

इति हि शब्द-विद आमनन्ति ।
यत् त्व्

> अत्र भिन्न-प्रवृत्तिनि-मित्तानाम् इति प्रायिकाभिप्रायम्
> कोश-पठितेषु पर्याय-पदेषु तद्-अभावाद्

इति कस्यचिद् आधुनिकस्य कल्पनं,
तत् तु नादरणीयम् -
पर्याय-पदेष्व् अपि "अमरा निर्जरा देवाः " (नाम. १-१-७.) इत्यादिषु
प्रवृत्ति-निमित्त-भेद-सत्त्वात्,
अन्यथा "घटः घटः घटः" इत्य्-आदिवद् उन्मत्त-प्रलापापातात् ।*(5)*
सोऽपि हि

> " न सोऽस्ति प्रत्ययो लोके
> यः शब्दानुगमाद् ऋते ।
> अनुविद्धम् इव ज्ञानं
> सर्वं शब्देन भासते ॥ "
> वाक्य. १-१२४.

इत्यादिना शब्दानुविद्धाम् एव तत्-तत्-पदार्थ-प्रतीतिम् आचष्टे ।

अनिरुपाधिकता②

> इदं ब्रह्मैव
> हिरण्य-गर्भादि-शरीरकं **जगत् सृजति**,
> विष्णु-रूपेण **रक्षति**,
> रुद्रान्तकाद्य्-अन्तर्यामितया तच्-छरीरकं **संहरतीति**,
> तद् *(→ब्रह्म)* एव जगज्-जन्म-स्थिति-लय-कारणं भवति ।
> एवं च निरुपाधिकं ब्रह्म
> सोपाधिकम् ईश्वर इत्य् उच्यत

इति परेषां मतं नाङ्गीक्रियत इति ज्ञेयम् ।

पञ्च रूपाणि②

स चायम् ईश्वरः
पर-व्यूह-विभवार्चान्तर्यामि-रूपेण
पञ्चधा ऽऽत्मानं प्रतिपद्यते ।

परो नाम
श्री-वैकुण्ठे श्री-भूमि-नीला-सहितः
(ज्ञानम्, बलम्, ऐश्वर्यम्, वीर्यम्, शक्तिः, तेजः इति) षाड्-गुण्य-परिपूर्णः
पर-ब्रह्म--पर-वासुदेव--नारायणादि-शब्द-वाच्यः ।

व्यूहो नाम
स एवोपासनाद्य्-अर्थं
वासुदेव-सङ्कर्षण-प्रद्युम्नानिरुद्ध-भेदेन
चतुर्धा व्यूह्यावस्थितः ।

[[४५]]
केशवादयो व्यूहावान्तरभेदाः*(=??)* ।

विभवो नाम मत्स्य-कूर्माद्य्-अवतार-विशेषाः ।

अर्चा नाम
स्वयं-व्यक्त--दैव-सैद्ध-मानुषादि-भेदेन
देवालयादिषु समर्च्यमानो मूर्ति-विशेषः ।

अन्तर्यामी नाम
समस्त-चिद्-अचिद्-अन्तर्व्याप्त्या
तेषां ध्यानोपयोगितया सदा सन्निहितः स्व-रूप-विशेषः ।

जीवे प्रवेशः②

> अणुरूपे जीवे
> ब्रह्मणः कथम् अन्तः प्रवेश?

इति चेत् ; अत्र केचित् -
अघटित-घटना-*(चमत्कार?)*शक्त्येति वदन्ति ।

वस्तुतस् तु तद्-अ-प्रविष्ट-भागाभावो
दश-दिक्-सम्बन्ध एव वा सर्व-व्याप्तिर्
इति न दोष इति ।

०५ नित्य-विभूतिः①

अथ नित्यविभूतिः ।
इयं **शुद्ध-सत्त्व**-शब्देन चोच्यते ।
रजस्-तमो-ऽसंसृष्ट-शुद्ध-सत्त्ववती नित्य-विभूतिः ।
अचेतना चेयम् ।
स्वयम्-प्रकाशत्वात् ज्ञानात्मिका । *(5)*

▼ ***विस्तारः (द्रष्टुं नोद्यम्)***

तेन शैवोक्त-बुद्धि-तत्त्ववद् भाति!

> एतादृश-नित्य-विभूतिवत् शैव-दर्शने तत्त्वं किम् अपि नास्ति ।
> परं बिन्दुर् इति शुद्ध-ज्ञानात्मकं तत्त्वं स्वीक्रियते ।
> बिन्दुः, महामाया, कुण्डलिनी इति पर्यायाः ।
> अयं बिन्दुर् यद्य् अपि जडात्मकः
> मल-त्रय-रहित--किंचिद्-अधिकार-मल-युक्तानाम् अनन्तेश्वरादि-विद्येश्वराणां
> (शुद्ध-)भोग-सिद्ध्य्-अर्थं बैन्दव-शरीरम् उत्पादयति
> येन शरीरेण तादृश-शुद्ध-भोगांश् चानुभूय
> महा-प्रलये शिवानुग्रहेण
> एते शिव-समतात्मकं मोक्षं लभन्ते ।
>
> अयमेव बिन्दुः नाद-रूपतया परिणमते
> यो हि शब्दस्य अति-सूक्ष्म-रूपः
> परा-पश्यन्त्य्-आदि-चतुर्धा विभज्य
> शब्द-अक्षरादिरूपेण परिणमते ।
>
> - इति गणेशः

शरीरादि②

इयं च नित्य-मुक्तेश्वराणाम् इच्छानुरूप-शरीरादि-रूपेणावतिष्ठते ।*(5)*
तत्र नित्य-मुक्तयोः शरीर-परिग्रहो भगवद्-अभिमत-कैङ्कर्य-लाभाय ।
भगवतस् तु
स्व-भोगाय
स्व-शेष-भूत-नित्य-मुक्तानन्दाय

मुमुक्षूपास्यत्व-सिद्धये च
स्व-सङ्कल्पाद् एव ।

मोक्षः②

शुद्ध-सत्त्वमयं श्री-वैकुण्ठं प्राप्तस्य
निर्दुःख-निरतिशयानन्द-रूप--भगवद्-अनुभवतः कैङ्कर्यात्मको **मोक्षः** ।
न तु स्वात्मानुभव-रूप-कैवल्यम् एव,
तस्य परिमितानन्द-प्रदत्वात् ।

एवं चाप्राकृत-शुद्ध-सत्त्वमय-लोक-प्राप्त्य्-अनन्तरम् एव
जीवस्य मुक्त इति व्यवहारः,
न तु ततः पूर्वम् इति स्थितिः ।

पराभ्युपगता **जीवन्-मुक्तिर्** न सम्मन्यते,
जीवतो मुक्तत्वासम्भवात् ।
मुक्ति-सादृश्यात् गौण-व्यवहारे तु न विरोधः ।

०६ मतिः①

अथ मतिः ।
अर्थ-प्रकाशो मतिः ।

आश्रयः, अवस्थाः②

सा च जीवेश्वर-निष्ठा ।
नित्येष्व् ईश्वरे चाविकारा नित्या विभुश् च ।
तथापि सा बद्धानां तिरोहिता ।
मुक्तानां पूर्वे तिरोहिता,
अनन्तरम् आविर्भूता ।

तस्या उत्पत्ति-नाशादि-व्यवहारस् तु
सङ्कोच-विकास-परः ।

द्रव्यत्व-गुणत्वे②

सा च स्वतः प्रमाण-भूता स्व-प्रकाशा च ।
यतः सा सङ्कोच-विकासवती,
अतो द्रव्यम् ।

नियमेनात्माश्रितत्वात् गुणश् च ।

एकस्यैव द्रव्यत्वं गुणत्वं च
न विरुद्धम् ।
न हि वयम् आक्षपादा इवाद्रव्यम् एव गुणम् आचक्ष्महे ।
[[४६]]
किं तु

> अवस्थाश्रयो द्रव्यम्,
> नियमेन किञ्चिद् आश्रितं गुण

इति द्रव्यगुणयोर् लक्षणं ब्रूमः ।

यथा प्रभा प्रभावतो गुणो ऽप्य्
उष्ण-स्पर्शाश्रयत्वात्

प्रभावन्तं विहायान्यत्र प्रसरणाच् च
द्रव्यम् अपि,
तथा प्रकृतेऽपि ।

भेदाः②

सैषा मतिर् एवोपाधि-भेदात्
सुख-दुःखेच्छा-द्वेष-काम-सङ्कल्प-व्यवहार-भाग् भवति ।
प्रत्यक्षानुमान-शब्द-जाः **प्रमितयो** ऽपि तद्-भेदा एव ।

प्रत्यक्ष-प्रमितिः③

तत्र ज्ञात--करण*(=साधकतम)*-ज-ज्ञान--स्मृति--भिन्ना मतिः **प्रत्यक्ष-प्रमितिः** ।
सा च द्विविधा - निर्विकल्पक--स-विकल्पक-भेदात् ।
उभय-विधा ऽपि विशिष्ट-विषयैव,
इन्द्रियार्थ-सम्बन्धैक-जन्या च ।

केचित्तु शब्द-जन्याम् अपि प्रत्यक्ष-प्रमितिम् इच्छन्ति ;
तथा हि 'तत् त्वम् असि' इत्य्-आदि-वाक्यार्थे ऽवगते
जीवाभिन्न-ब्रह्म-साक्षात्-कारो जायते ।
दृश्यते च 'दशमस् त्वम् असि' इति वाक्यात्
दशमत्वापरोक्ष-प्रमितिः ।
अत एव श्रूयते - "यत् साक्षाद् अपरोक्षाद् ब्रह्म" (बृ-उ. ३-४-१) इति ।

अत्रेदं वक्तव्यम् --

शब्दस्यापरोक्ष-ज्ञान-जनकत्वं न सम्भवति, व्याघातात् -
अ-ज्ञात--करण*(=साधकतम)*-जन्यत्वस्य प्रत्यक्षत्वस्य
ज्ञात-करणके*(=साधकतम)* शाब्दे ऽवृत्तेः ।

यद्य् अपि संस्कारस्य
परोक्ष-स्मृति-जनकतैक-स्वभावस्यापि
क्वचिद् अपरोक्ष-भूत-प्रत्यभिज्ञा-जनकत्वं दृष्टम्,
तथा ऽपि तत्रेन्द्रिय-सह-भाव-रूप-विशेष-सत्त्वात् तथात्वम् ।
अत्र तु शब्दस्य
न तादृशेन्द्रिय-सह-भावोऽस्तीति वैषम्यम् ।

"दशमस् त्वम् असी"ति दृष्टान्तो ऽप्य् असङ्गतः ।
तत्र त्वम्-अर्थ-मात्रं प्रत्यक्षम् ।
"दशमो ऽहम्" इति तु न प्रत्यक्षम् इति सर्वसम्प्रतिपन्नम् ।

अयं भावः --
"दशमस् त्वम् असी"ति वाक्यं दृष्टान्तयतः कोऽभिप्रायः ?
किम् अयम् उपदेशो ऽनवगत-दशम-भावं प्रति ?
उत अवगत-दशम-भावं प्रति ?

आद्ये दशमत्वस्यानवगतत्वात् उपदेश-लभ्यं तद् इति परोक्षम् एव ।
यदीन्द्रियं, पुरुष-वचनम् अनपेक्ष्य,
+अत्र स्वतन्त्रम् एव बोधयेत्
तर्हि कुतो ऽनवगतं तत् ?
यदि च त्वम्-अर्थे विशेष्यांशे
चक्षुः-सन्निकर्ष-योग्यता-मात्रेण
विशेष-णांशे शब्द-जन्ये ऽपि ज्ञाने प्रत्यक्षत्वाभ्युपगमः,
तर्हि "धर्म-वांस् त्वम् असी"ति कार्तान्तिकोपदेशादौ
धर्मादेर् अपि प्रत्यक्षत्वं प्रसजेत् ।

[[४७]] द्वितीये तु पक्षे
माष-राशि-प्रविष्ट-मषी-न्यायेन
पूर्वापरापरोक्ष-धी-नैरन्तर्येण
मध्य-वर्ति--शब्द-जन्य--धियो ऽप्य् अ-परोक्षत्व-व्यवहारः,
यदि तादृशो व्यवहारः प्रामाणिकः स्यात् ।

भक्ति-प्रपत्ती②

मोक्ष-साधनतया ऽवगते भक्ति-प्रपत्ती अपि मतिभेदावेव ।

भक्तिः③

तत्र भक्तिर् नाम यम-नियमाद्य्-अङ्गवती
तैल-धारावद् अ-विच्छिन्न-स्मृति-सन्तति-रूपा ।
सा च त्रै-वर्णिक-मात्राधिकारा
कर्म-योग--ज्ञान-योगाङ्गिका च ।

सा च दहर-विद्यादि-भेदेन बहुधा ।

प्रपत्तिः③

प्रपत्तिर् नाम न्यास-विद्या । तस्याः पञ्चाङ्गानि -

> आनुकूल्यस्य सङ्कल्पः,
> प्रातिकूल्यस्य वर्जनम् ।
> रक्षिष्यतीति विश्वासो,
> गोप्तृत्व-वरणं तथा ।
> आत्म-निक्षेप--कार्पण्ये
> षड्-विधा शरणागतिः ॥
> (अहि. सं. ३७-२-२७, २८.)

इति ।
अत्रात्म-निक्षेपो ऽङ्गी ।
इतराणि तद्-अङ्गानीति-विवेकः ।
अस्यां च प्रपत्ताव्
अधिकुर्वाणैर् अवश्यावगन्तव्याः पञ्चार्थाः ।

ते च ---

> प्राप्यस्य ब्रह्मणो रूपं
> प्राप्तुश् च प्रत्यग्-आत्मनः । प्राप्त्युपायः फलं चैव
> तथा प्राप्ति-विरोधि च ' ।।
> हारी - सं.

इति ।
किञ्चैषा प्रपत्तिस् त्रैवर्णिकैस् तद्-इतरैश् चाधिकर्तुं शक्या,
न तु भक्ति-योगवत् त्रैवर्णिकैर् एव ।
अस्याश् च

> "ब्रह्मणे त्वा महस
> ओमित्यात्मानं युञ्जीत"
> 3 महा- उ. २४१.

> " तस्मान् न्यासम् एषां तपसाम् अतिरिक्तम् आहुः * "
> महा-उ, २४-१,

> " मुमुक्षुर् वै शरणम् अहं प्रपद्ये "
> श्वे-उ. ६-१८,

इत्य्-आदि-वैदिक-वाक्य-प्रतिपाद्यत्वे ऽपि
सत्य-वदनादिवत् सर्वाधिकारत्वं न विरुध्यत
इति सम्प्रदायः ।

भक्ति-योगस्य **साधन-भक्तिर्** इति
न्यास-योगस्य **साध्य-भक्तिर्** इति च प्रख्यान्तरम् ।
तत्र साधन-भक्तिः प्रारब्धेतर-कर्म-नाशनी ।
साध्य-भक्तिस् तु प्रार्थनानुसारेण
*(अनभ्युपगत-)*प्रारब्ध-कर्मणोऽपि विनाशनीति सिद्धान्तः ।

प्रपत्तेर् अपि
ज्ञान-विशेष-रूपतया ब्रह्म-ज्ञानान् मुक्तिं वदन्तीभिस्
तद्-इतरोपाय-निषेध-पराभिश् च श्रुतिभिर्
न विरोधः ।
प्रपत्तिलक्षणं तु-

[[[४८]]]

> "त्वम् एवोपाय-भूतो मे
> भवे"ति प्रार्थना-मतिः । शरणागतिर् इत्य् उक्ता
> सा देवेऽस्मिन् प्रयुज्यताम् ॥
> 1 अहि-सं. ३७-३१.

इत्य्-आदिकम् उक्तम् ।
विस्तरस् तु श्रीमद्-रहस्य-त्रय-सारे निक्षेप-रक्षादौ चावगन्तव्यः ।

फलम्③

भक्तस्य भगवद्-अनुभव एव फलम्,
प्रपन्नस्य तु तत्-कैर्यम् अपीति
फल-भेद-कल्पनं तु
न चतुर्-अश्रम् - प्रमाणाभावात् ।

०७ अद्रव्यम्①

अथ अद्रव्यम्॥
संयोग-रहितम् अद्रव्यम् ।
तच् च सत्त्व-रजस्-तमांसि शब्द-स्पर्श-रूप-रस-गन्धाः संयोगः शक्तिर् इति दश-धा ।
सङ्ख्या-परिमाणादीनां दर्शनान्तरोक्तानां
तत्-तद्-द्रव्य-स्वरूपम् आदायोपपत्तेर्
नातिरिक्तता ।

०८ परम्परा-भेदः①

एवं नाथ-यामुन-यतीन्द्रादि-सत्-सम्प्रदाय-सिद्धो ऽप्य्
अयं विशिष्टाद्वैत-सिद्धान्तो
भगवद्-रामानुज-शिष्य-परम्परायाम् अन्यतमैः
श्री-प्रणतार्तिहर-देशिकैः श्री-गोविन्द-यतिभिश् च प्रवर्तितः
वात्स्य-वरदाचार्याद्यैः श्री-लोकाचार्याद्यैश् च सूक्ष्मेक्षिकया विमृष्टो
मनाग् इवाष्टादशसु विषयेषु मति-भेदम् आपद्यत ।

स च भेद इत्थं समगृह्यता ऽभियुक्तैः-

> भेदः स्वामि-कृपा--फलान्य-गतिषु श्री-व्याप्त्य्-उपायत्वयोस्
> तद्-वात्सल्य-दया-निरुक्ति-वचसोर्, न्यसे च तत्कर्तरि ।
> धर्म-त्याग-विरोधयोः स्व-विहिते न्यासाङ्ग-हेतुत्वयोः
> प्रायश्चित्त-विधौ तदीय-भजने ऽणु-व्याप्ति--कैवल्ययोः॥
> अष्टाद-वि. २.

इति । अयम् अर्थः -

०१ कृपा-हेतुः②

> भगवतः कृपा निर्हेतुका
> पुरुषार्थं जनयति ।
> तस्याः *(कृपायाः)* स-हेतुकत्वे भगवतो ऽवाप्त-समस्त-कामत्वं भज्येत ।
> अतो भगवति मुक्तिं दित्सति सति
> पुरुषस्यानिवारण-मात्रम् अपेक्षितम् ।
> लोके ऽपि स्वामी स्वकीय-वस्तुनो रक्षणे
> स्वयम् एव प्रवर्तते,
> न तु तदीयां रक्षापेक्षां प्रतीक्षते ।
>
> [[४९]] अतो निर्हेतुकैव भगवत्-कृपा ।
> भक्ति-प्रपत्तिभ्यां
> न मनाग् अपि तत्रोपयोग

इति परेषां मतम् ।

श्री-वेदान्त-देशिक-मतं तु
भगवत्-कृपा निर्हेतुका ऽपि

भक्ति-प्रपत्योर् अन्यतरं व्याजम् अवलम्ब्यैव प्रवर्तते ।
यथोक्तम्-

> सर्वज्ञोऽपि हि विश्वेशः
> सदा कारुणिकोऽपि सन् । संसार-तन्त्र-वाहित्वाद्
> रक्षापेक्षां प्रतीक्षते ॥
> 1 ल-त. १७.७८.

इति ।
अन्यथा सर्व-मुक्ति-प्रसङ्गो,
मोक्षोपाय-विधि-शास्त्र-वैयर्थ्यं च स्यात् ।
सूत्र-कारश् च " वैषम्य-नैर्घृण्ये न, सापेक्षत्वात् " (ब्र-सू. २-१-३४.) इत्य् आह ।
सा स्वरूपतो निर्हेतुका ऽपि
व्याजं कञ्चनावलम्ब्यैव रक्षणोन्मुखा भवति ।
न च तावता तस्याः कापि हानिः ।
यथा कल्पक-तरुर् ईप्सित-प्रदो ऽप्य्
अर्थिनाम् एव ददाति,
नान्येषाम् इत्य् एतावता
तस्य मनाग् अपि न वदान्यताहानिस्,
तथा प्रकृतेऽपीति ।

०२ फलं मोक्षः②

> स च भक्ति-योग-निष्ठानां भगवद्-अनुभव एव ।
> प्रपत्ति-योग-निष्ठानां तु भगवत्-कैङ्कर्यम् ।
> एषा च व्यवस्था तत्-क्रतु-न्याय-सिद्धा ।
> अतः फले द्वयोर् भेदो वर्तत

इति परेषां मतम् । स्व-मतं तु —
भक्त-प्रपन्नयोर् उभयोर् अपि
मुक्तत्वाविशेषात्
भगवद्-अनुभवस् तत्-कैङ्कर्यं चेत्य् उभयम् अपि फलम् एव ।
न हि वयम् आनन्द-तीर्थीया इव मुक्ति-तारतम्य-वादिनः ।
न चात्र तत्-क्रतु-न्याय-विरोधः ।
स हि न्याय उपासनायां ये विषयाः,
तेषां फल-दशायाम् अवश्यम्-भावित्वम् अभिसन्धत्ते
न त्व् अन्येषाम् अभावम् ।
यदाहुर् आचार्याः--

> 'उपासित-गुणादेर् या
> प्राप्ताव् अप्य् अ-बहिष्क्रिया ।
> सा तत्-क्रतु-नय-ग्राह्या
> नाकारान्तर-वर्जनम्'
> रह-सारः. ९.

इति ।

[[५०]]

०३ अन्य-गतिः - प्रपत्ति-व्यतिरिक्तोपायः ।②

> कर्म-योग--ज्ञान-योग--भक्ति-योगाचार्याभिमान-योग-भेदाच्
> चतुर्विधो मोक्षोपायः ।
> स प्रत्येकम् अन्यानपेक्षया मोक्ष-साधक

इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु —
प्रपत्ति-व्यतिरिक्तो मोक्षोपायो भक्तियोग एक एव ।
उपासना-विरोधि-पाप-नाशनेन कर्म-योगस्य,
आत्मावलोकन-साधनतया ज्ञानयोगस्य च
परम्परया साधनत्वम् ।
आचार्याभिमान-योगस्तु प्रपत्ति-योग-भेद एवेति ।

०४ श्री-व्याप्तिः②

> श्रीः स्वरूपेणाणुः, न विभुः ।
> किञ्च सा जीवकोटावेवान्तर्-भवति, न त्व् ईश्वर-कोटौ ;
> ईश्वर-द्वित्व-प्रसङ्गाद्

इति परेषां मतम् ।
स्वमतं तु -

श्रीः विभुर् एव,

> “यथा सर्व-गतो विष्णुस्
> तथैवेयं द्विजोत्तम"
> 1 वि-पु. 1-८-१७.

> त्वयैतद् विष्णुना चाम्ब
> जगद् व्याप्तं चराचरम्
> वि. पु. १-९-१२४.

इत्य्-आद्य्-उक्तेः ।
सा चेश्वर-कोटाव् एवान्तर्-भवति ।
न चेश्वर-द्वित्व-प्रसङ्गः, श्री-विशिष्टस्यैव तत्त्वात् ।

यदाहुः-- “उभयाधिष्ठानं चैकं शेषित्वम्" (2 षड-सं.) इति ।
आत्म-हविः-समर्पणे अग्ना-विष्णु-समुदायस्येव
लक्ष्मीश्वर-समुदायस्यैवोद्देश्यत्वम् इति निष्कर्षः ।

०५ श्रिय उपायत्वम्②

> मोक्षोपायत्वं भगवत एव, न लक्ष्म्याः ।
> सा तु पुरुष-कारतया परम्परया मोक्षोपाय-भूता,
> न साक्षात् ।
> अन्यथोपाय द्वित्वं प्रसजेद्

इति परेषां मतम् । स्वमतं तु --

श्री-र् अपि भगवान् इव साक्षान्-मोक्ष-प्रदेव ।
यथोक्तम् -

> " आत्मविद्या च देवि त्वं
> विमुक्ति-फल-दायिनी "

इति ।
यथा भगवतः श्री-विशिष्टतयैव मोक्ष-प्रदत्वेऽपि
तद्-अ-विना-भावान् नोपाय-द्वित्वं,
तथा श्रियोऽपि भगवन्-महिषीत्व-वेषेणैव मोक्ष-प्रदत्वात्
नोपाय-द्वित्व-प्रसक्तिर्

इति ।

०६ वात्सल्यम्②

> दोष-भोग्यत्वम् एव वात्सल्यम् । अतः प्रपन्नैः क्रियमाणान् दोषान्
> भगवान् स्रक्-चन्दनादीव

> भोग्यतया स्वीकरोति । [[५१]]
> अत एव
>
> > "दोषो यद्यपि तस्य स्यात्
> > सतामेतद् अगर्हितम् "
>
> इति भगवद्वचनं सङ्गच्छत

इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु —

दोषादर्शित्वम् एव वात्सल्यम् ।
अदर्शनं नामोपेक्षा ।
एतद् एवाभिप्रेत्य सहस्र-नाम-स्तोत्रे 'अविज्ञाता' इत्य् उच्यते ।
भक्त-दोषादर्शित्वम् एव हि तत्राविज्ञातृत्वम्,
अन्यथा सर्वज्ञत्व-विरोधात् ।
परोक्त-रीत्या दोष-भोग्यत्वे
भगवत्-प्रीति-कामेनाकृत्य-करणादेर् अवश्य-कर्तव्यता प्रसजेत्,
प्रायश्चित्त-विधि-वैयर्थ्यापातश् च ।

०७. दया②

> पर-दुःख-दुःखित्वं दया ।
> अत एव
>
> > " व्यसनेषु मनुष्याणां
> > भृशं भवति दुःखितः "
> > रामा. ६-१८-३.
>
> इति वचनं सङ्गच्छते ।
> तद्धि गुण-वर्णन-प्रकरणे दृश्यते ।
> अतो भगवतो गुण-रूपा दया
> पर-दुःख-दुःखित्व-रूपैव ।
> दृश्यते हि श्री-रामभद्रस्य पर-दुःख-दर्शनेन
> स्वयं दुःखित्वम्

इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु -

पर-दुःखासहिष्णुत्वम् एव दया।
सा च तन्-निराकरणेच्छा-पर्यन्ता,
शक्तौ सत्यां निराकरण-पर्यन्ता च ।
पर-दुःख-दुःखित्व-रूपत्वे
भगवतः सदा दुःखित्व-प्रसङ्गः ।*(5)*
अनन्ते हि जीव-वर्गे
प्रायशः सर्वे दुःखिन एव वर्तन्ते ।
तान् दृष्टा भगवता ऽपि नित्य-दुःखिनैव भवितव्यम्
इति हेय-प्रत्यनीकत्व-विरोधः ।
" भृशं भवति दुःखितः " इत्यादिकं तु
दुःखाभिनय-मात्र-परम्
इत्य् अगत्या सर्वैः समाधातव्यम् ।

०८ न्यासः②

> भगवति रक्षोन्मुखे
> स्वस्यानिवारण-मात्रं
> पर-शेषतैक-रसात्म--याथात्म्य--ज्ञानं वा प्रपत्तिः ।
> न त्व् आत्म-समर्पण-रूपा मानसी क्रिया,
> अत्यन्त-पर-तन्त्रस्य स्व-रूप-विरुद्धत्वेन
> कस्यचिद् अप्य् अनुष्ठानस्यानुपपत्तेः ।
> स्वामिनि स्वकीय-स्व-भूतस्यात्मनो
> रक्षण*(यू)* उन्मुखे सति
> स्वानुष्ठानस्यैव वैयर्थ्याच् च

इति परेषां मतम् ।

[[५२]]

स्वमतं तु —
आत्म-निक्षेपानुष्ठानमेव न्यासः ।
न तु केवलं पारतन्त्र्य-ज्ञानादिः ।
अत एव "मुमुक्षुर् वै शरणम् अहं प्रपद्ये " (श्वे-उ, ६-१८),
" मामेकं शरणं व्रज" (भ-गी १८-६६) इत्यादाव्
अनुष्ठान-विधिः सङ्गच्छते ।
किञ्च " रक्षापेक्षां प्रतीक्षते " (ल-त , १७.७०.)
इति पुंसो रक्षापेक्षा कर्तव्यतयोपदिश्यते ।*(4)*
अनिवारण-मात्रस्य न्यासत्वे

निवारणासमर्थानाम् अचिताम्
अनिवारणस्य स्वतः सिद्धतया
नित्य-मुक्तत्वं स्यात् ।

०९ न्यासकर्ता②

> गीतायां भगवता
> विविधान् धर्मान् भक्त्य्-अङ्गतयोपन्यस्यान्ते
> सर्व-धर्म-परित्याग-विधानात्
> भक्तौ विश्वास-मान्द्यम् उदेति ।*(4)*
> तादृश-विश्वास-मान्द्यवान् प्रपत्ताव् अधिकारी ।
> किञ् च प्रपत्ति-गर्भित-द्रमिड-वेदान्ताध्याय्य् एव प्रपन्नः,
> नान्य *(5)*

इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु —

अनन्य-गतिर् अ-किञ्चनो विलम्बाक्षमश् च न्यासाधिकारी ।
ज्ञान-शक्त्य्-आदिमान् विलम्ब-क्षमश् च भक्त्य्-अधिकारीति
प्रमाणिकी व्यवस्था सर्वाचार्य-सम्मता ।

> "न भक्तिमांस् त्वच्-चरणारविन्दे ।
> अकिञ्चनो ऽनन्य-गतिः "
> स्तो-र, २२.

इति यामुनेय-श्री-सूक्त्या
भक्ति-राहित्याद् आकिञ्चन्यम् अनन्य-गतित्वं चाधिकारतया प्रतीयते ।
न तु भक्तौ विश्वास-मान्द्यम् ।*(5)*
किं चाधीत-द्रमिड-प्रबन्धः प्रपन्नो, नेतर
इति पक्षोऽपि न साधुः ।
न हि प्रपत्ति-गर्भित-सूक्ति-पाठ-मात्रेण
कश्चित् प्रपन्नो भवितुम् अर्हति ।
अन्यथोपासना-गर्भितोपनिषद्-वाक्य-पठन-मात्रेणोपासकः स्यात् ।
अत आकिञ्चन्यादिविशिष्ट एव प्रपत्ताव् अधिकारीति ।

१० धर्मत्यागः②

> "सर्वधर्मान् परित्यज्ये"ति चरमश्लोके
> सर्व-धर्म-परित्याग-वचनात्
> प्रपन्नैः काम्य-कर्माणीव नित्य-नैमित्तिक-कर्माण्य् अपि त्याज्यानि,
> देवतान्तर-गर्भितत्वात् ।
> किञ् च सर्व-धर्म-त्यागस्य प्रपत्त्य्-अङ्गतया विधानात्
> प्रपत्ति-साद्गुण्यार्थे नित्य-नैमित्तिकानाम् अपि कर्मणां त्यागो ऽवश्य-कर्तव्य

इति परेषां मतम् ।

[[५३]]

स्वमतं तु —

विहितत्वाद्
अकरणे प्रत्यवायावहत्वाच् च
नित्य-नैमित्तिक-कर्माणि
प्रपन्नैर् अपि न परित्याज्यानि ।
सूत्रकारश् च " विहितत्वाच् चाश्रम-कर्मापि " (ब्र-सू ३-४-३२.) इत्याह ।
तेषां देवतान्तर-गर्भितत्व-शङ्का तु
*(कौषीतक-ब्राह्मणोपनिषद्-उक्त--इन्द्र-कञ्चुक-ब्रह्म-प्रोक्त-)*प्रतर्दन-विद्या-न्यायेन
तत्-तद्-देवतान्तर्यामि-परत्वेन वा
"साक्षाद् अप्य् अविरोधं जैमिनिः" (ब्र. सू, १-२-२८.) इति न्यायेन वा तेषां
भगवत्-परतया समाधातव्या ।
सर्व-धर्म-परित्याग-वचनं तु फल-त्यागादि-परम् ।

११ विरोधः②

> स्वतः शेष-भूतस्य पुंस
> उपायान्तरम् उपासनं स्वरूप-विरुद्धम् ।
> अत एव तत्राप्रवृत्तिः -
> न तु ज्ञान-शक्त्य्-आद्य्-अभावात् ।
> किञ् च 'अहम् इत्य् एवोपासीत '
> इत्य् उपासनस्याहङ्कार-गर्भितत्वोक्तेश् चानुपादेयता

इति परेषां मतम् ।

स्व-मतं तु —
उपासनं स्व-रूप-विरुद्धं न भवति ।
आत्म-याथात्म्य-विद एवोपासनं विहितम् ।

'अहम् इत्य् एवोपासीत ' इत्य्-अत्रत्याहं-शब्दो ऽस्मद्-अर्थपरः ।
न तु प्राकृत-महत्-तत्त्व-कार्याहङ्काराख्य-दोष-परः ।
तस्मात् आकिञ्चन्य-विरुद्धम् उपासनम्,
न स्व-रूप-विरुद्धम् ।

१२ स्वविहितम्②

> स्वम् उद्दिश्य शास्त्रेषु विहिता वर्णाश्रमधर्मा
> लोकसङ्ग्रहार्थम् एव प्रपन्नैः करणीयाः ।
> नावश्य-कर्तव्य-बुद्धया,
> प्रपन्नानां तत्-त्याग-विधानात् ।
> ते चानुष्ठिता धर्मा
> विधवाद्य्-अलङ्कारा इव निष्फलाः ।
> न केवलम् एतावद् एव -
> पातकानीव स-वासनं परित्याज्या

इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु –

> " मनीषी वैदिकाचारं
> मनसापि न लङ्घयेत्"
> ल. त, १७-९४.

> श्रुतिः स्मृतिर् ममैवाज्ञा
> वि ध, 4, 4-11.

इत्य्-आदिभिर् अकरणे प्रत्यवाय-स्मृतेर्
वर्णाश्रम-धर्माः प्रपन्नैर् अप्य् अनुष्ठेया एव ।
न तु परित्याज्याः ।

१३ न्यासाङ्गानि②

[[५४]]

> आनुकूल्य सङ्कल्पादीनि
> न्यासाङ्गतया विहितान्य् अपि
> परमैकान्तिभिः प्रपदने नावश्यानुष्ठेयानि ।

> किन्तु यथा-सम्भवं ग्राह्याणि ।
> काम्य-कर्मस्व् एव हि साङ्गानुष्ठानं नियतम् ।*(4)*
> मुमुक्षूणां फल-कामनाभावात्
> तेषाम् अङ्गानां न नियमेनानुष्ठानावश्यकता

+इति परेषां मतम् ।
स्वमतं तु —
अङ्गानां विहितत्वान् नियमेनानुष्ठानम् आवश्यकम् एव ।
मुमुक्षुभिः फल-सङ्ग-त्यागो ऽपि
प्रधान-फलत्वाभिसन्धि-त्याग-विषयः,
तेषां भगवद्-अनुभव-कैङ्कर्यादि-फल-सम्बन्धस्यावर्जनीयत्वात् ।
अतस् तादृश-फलावाप्त्य्-अर्थे
साङ्ग-प्रपदनानुष्ठानम् आवश्यकम् एव ।

१४ न्यासस्य हेतुत्वम्②

> " नायम् आत्मा प्रवचनेन लभ्यः " (मु-उ, ३-२-३.) इति श्रुत्या
> भगवतः सिद्धोपायस्यैव साधनत्वावगत्या
> न साध्योपायस्य प्रपदनस्य मोक्षोपायत्वम् ।
> तस्याधिकारि-विशेषणत्वेनान्वयस् त्व् इष्ट एव

+इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु -
प्रपदनस्यापि साधनत्वम् अस्त्य् एव ।
अत एव

> "उपायः सुकरश् चायं
> दुष्करश् च मतो मम "
> ल.त, १७.१०४.

इति प्रपदनस्योपायत्वोक्तिः सङ्गच्छते ।
" नायमात्मा" (मु.उ, ३.२.३.) इति श्रुतेस् तु
सिद्धोपायस्य भगवतः प्राधान्ये तात्पर्यम् ।
न त्व् एतावता ऽन्यस्योपायत्व-निषेधः ।
साधन-द्वित्वं तु
शास्त्र-सिद्धत्वान् न दोषाय ।
अन्यथा भक्त्य्-आदेग्ध्युपायत्वं न स्यात्,
तस्यापि भगवत्-प्रसादम् अन्तरा फल-प्रदान-सामर्थ्याभावात् ।

किं बहुना ?
ज्योतिष्टोमादीनाम् अपि स्वर्गादि-साधनत्वं न स्यात् ।
तैस् तैः कर्मभिर् आराधितो भगवान् एव
तत्-तत्-फलानां प्रदायक
इत्य् एव हि परम-सिद्धान्तः ।

१५ प्रायश्चित्तविधिः②

> प्रपन्नैर् बुद्धि-पूर्व-पापे कृते ऽपि
> भगवतः क्षमैव प्रायश्-चित्त-स्थाने स्थित्वा
> तत्पापं व्यपोहयति ।
> अतः स्मृत्यादि-विहितं कृच्छ्र-चान्द्रायणादि न कर्तव्यम् ।
> " सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि " (गी. भ, १८.६६.) इति -
> सर्व-शब्दः पूर्वाघानीवोत्तराघान्य् अपि क्रोडी-करोति ।
> एवं सत्यपि यदि प्रायश्चित्त-करणेच्छा,
> तदापि पुनः प्रपदनम् एव कार्यम् ।
> न स्मृत्याद्य्-उक्तम्,
>
> > " प्रायश्-चित्तिर् इयं सा तु
> > यत्पुनः शरणं व्रजेत् "
> > ल-त, १७.९१
>
> इति वचनाद्

इति परेषां मतम् ।

[[५५]]

स्वमतं तु —

बुद्धिपूर्वोत्तराघे
प्रपन्नेन शक्तौ सत्यां
स्मृत्याद्य्-उक्तं प्रायश्-चित्तं कर्तव्यम्,
अशक्तौ पुनः प्रपदनम् इति व्यवस्था ।
एवं च शक्ता-शक्त-विषयतया प्रायश्-चित्त-व्यवस्था ।
अन्यथा स्मार्तस्य प्रायश्चित्त-विधेर् आनर्थक्यं स्यात् ।
अ-प्रपन्नविषयः स भविष्यतीति चेत्,
मानस-वारुण-स्नानयोर् अप्य् एवं व्यवस्थापत्तौ
धर्म-वैयाकुली-प्रसङ्गः ।

किञ् च "निमित्ते सत्य् एव नैमित्तिकस्योदय" इति
भाव्य्-अघम् उद्दिश्य
पूर्वम् एव प्रपदनस्योदय
इति न सम्भाव्यम् एतत् ।

१६ तदीय-भजनम्②

> > न शूद्रा भगवद्-भक्ता
> > विप्रा भागवताः स्मृताः
> > (भार- आश्र, १०८-३२.)
>
> > " चण्डालम् अपि वृत्तस्थं
> > तं देवा ब्राह्मणं विदुः " (भार-आश्र, १०६.८.)
>
> इत्य्-आदि-शास्त्रात्
> भागवताः शूद्र-चण्डाल-जातयो ऽपि
> विप्रैर् भागवत-ब्राह्मणा इव
> वन्दनादिभिः पूजनीयाः,
> नानादरणीया

इति परेषां मतम् । स्वमतं तु —

भागवता अपि शूद्रा
भागवत ब्राह्मणैः सङ्ग्राह्याः,
नाभागवत-शूद्रा इवानादरणीयाः ।
किन्तु आशीर्वचन-सादर-सम्भाषणादिभिः सन्तोषणीयाः,
न तु वन्दनीयाः ।
यावच्-छरीरपातं देहाश्रिता जातिस् तिष्ठत्य् एव,
न तु प्रपन्नत्वादिना ऽपैति ।
देव-सुरभिर् अपि गौर् एव भवितुम् अर्हति ।
परं त्व् इतर-गवीभ्यो विशिष्यत
इत्येव वक्तुं शक्यते ।
तद्वत् प्रपन्नः शूद्रोऽपि शूद्र एव ।
परं त्व् इतर-शूद्रेभ्यो विशिष्यते ।

" न शूद्रा भगवद्भक्ताः" (भार- आश्र, १०८-३२.) इत्यादिकं
न हि निन्दा-न्यायेन
भक्त्य्-उत्कर्ष-प्रतिपादन-परम् ।
तथा च यथा

> " पितृभिर् भ्रातृभिश् चैव
> पतिभिर् देवरैस् तथा"

इत्य्-आदि-वचनैर्
"दुहित्रादयो भूषणादिना पूज्या" (मनु. ३-५५)
इत्य् उच्यते
तथा ब्राह्मणैर् अपि यथाशास्त्रं यथाधिकारं च
भागवत-शूद्राः पूज्या
इत्य् एवोच्यते ।

[[५६]]

१७ अणु-व्याप्तिः②

> अणु-परिमाणे जीवे
> परमात्मनः कथम् अन्तर्-व्याप्तिः?
> सावयवे खलु वस्तुन्य् अन्तर्-भाग-बहिर्-भागादि-व्यवस्था ।
> जीवश् च निरवयवो ऽणुश् च ।
>
> > " अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा"
> > तै-आर, ३-२००४,
>
> इत्यादिभिः कथम् अन्तः प्रवेश उच्यमानो घटेतेति शङ्कायाम्,
> ईश्वरस्याघटित-घटना-सामर्थ्याद् अन्तः-प्रवेशो युज्यत

इति परेषां मतम् ।

स्व-मतं तु —
सर्वत्राबाधितेनार्थेनैव शास्त्रार्थ-निर्वाहः कार्यः ।
अन्यथा पर-पक्षेषु बाधे उद्घाटिते
"अघटित-घटना-समर्थेश्वरेच्छया न दोष"
इति परेणोक्ते
किम् अस्माभिः प्रतिवस्तुं शक्येत ?
तस्माद् अणौ जीवे ईश्वरस्य सर्व-व्याप्तिर् नाम दश-दिक्-सम्बन्धः,
जीवस्येश्वरव्याप्ति-रहित-भाग-वैधुर्यं वेत्य् आस्थेयम् ।

१८. कैवल्यम्②

> कैवल्यं नाम भगवदनुभवं विना आत्म-मात्रानुभवः ।
> तद्वतां स्थानम् अपि परमपद एव क्वचित् कोणे ।
> तच् चानश्वरम् एव ।
> अत एव केवल-जीवोपासकस्यार्चिर्-आदि-मार्गेण गमनम्
> अनिवृत्तिश् च
> श्री-गीता-भाष्ये प्रपञ्चितम् ।
> अत एव च कदाचिन् मोक्षोपाय-सम्पादन-योग्य-संसाराद् अपि
> कैवल्यस्यात्यन्तिक-भगवद्-अनुभवादि-विघ्नकरस्य
> नरक-प्रायतां सात्त्विका विवेकिनो मन्वत

इति परेषां मतम् ।

स्वमतं तु

केवलात्मानुभवतां प्रकृति-मण्डल एवावस्थानम् ।
नश्वरश् च केवलात्मानुभवः ।
अयं भावः --
उपासका द्विविधाः ;
ब्रह्मात्मक-स्वात्मोपासकाः
स्वात्म-शरीरक-ब्रह्मोपासकाश् चेति ।
प्रथमे पञ्चाग्नि-विद्या-निष्ठाः
प्राकृत-स्थाने हिरण्य-गर्भादि-स्थानाद्
उपर्य् अधस्ताद् वा
यत्र कुत्रचित् स्थित्वा
स्वात्मानुभवम् अवाप्य
ततोऽर्चिरादि-मार्गेण परम-पदं प्राप्य
यथावस्थित-परिपूर्ण-ब्रह्मानुभवं
तत्-कैङ्कर्यं च प्राप्नुवन्ति ।

[[५७]]

द्वितीये तु
मध्ये स्वात्मानुभव-विलम्बम् अन्तरा
द्रागेवार्चिरादि-मार्गेण परमपदं प्राप्य
यथावस्थित-परिपूर्ण-ब्रह्मानुभवं तत्-कैङ्कर्यं चावाप्नुवन्ति ।
गीताभाष्ये आत्मोपासकस्यार्चिर्-आदि-मार्गेण गमनम्
आत्मानुभवञ् चोच्यमानं
पूर्वोक्त-पञ्चाग्नि-विद्या-निष्ठ-विषयम् एवेत्य् अवगन्तव्यम् ।
एवं विलम्बेन परम-पुरुषार्थ-प्राप्ताव् अपि

किञ्चिद् अपि विलम्बम् असहमानान् उद्दिश्य
कैवल्यस्य नरक-प्रायत्वोक्तिर् इति मन्तव्यम् ।

उपसंहारः②

इत्थं केषुचिद्विषयेषु सयूथ्याभिप्रायभेदे सत्य् अपि
प्रधान-प्रतितन्त्र-सिद्धान्ते
न मनाग् अपि मिथो विमतिर् इति
त्रिवेदी-भद्र-वेदीम् अधिरूढो ऽयं विशिष्टाद्वैत-सिद्धान्त इति
यथायथं निगमयति ग्रन्थकारः -

> दृष्टेऽपह्नुत्य्-अभावाद्, अनुमिति-विषये लाघवस्यानुसाराच्,
> छास्त्रेणैवावसेये विहति-विरहिते, नास्तिकत्व-प्रहाणात् ।
> नाथोपज्ञं, प्रवृत्तं बहुभिर्, उपचितं यामुनेय-प्रबन्धैस्
> त्रातं सम्यग्-यतीन्द्रैर्, इदम् अखिल-तमः-कर्शनं दर्शनं नः ॥
> सङ्क. सू २-४९.

इति ।

Appendix - +Dyugangā द्युगङ्गा①

Goals ध्येयानि②

Dyugangā (https://rebrand.ly/dyuganga) is a work group dedicated to the promotion of ever-victorious Hindu ideals and arts. It's current focus is in presenting important texts for easy study.

The texts may be presented as

- audio files (eg: MahAbhArata audio book project),
- as web pages (eg. Apastamba-gRhya-sUtra, Apastamba-dharma-sUtra, EkAgnikANDa commentary, manu-smRti, raghuvaMsha, more kalpa-texts, tattva-texts, universal subhAShita DB),
- as dictionaries (eg: stardict)
- ebooks distributed on various platforms - (eg: vishvasa.github.io/book-pub, amazon, google play). Formats include md, pdf (A4, A5), epub, azw3, html, etc.

We distribute these for free, and under a CC BY 4.0 license. (Platforms may levy their fees.)

You may subscribe to mail-streams for past and future announcements (dg, hv, san).

The choice of material heavily depends on the special interests of its current lead (vedas, kalpa, purANa-s).

संस्कृतानुवादः③

द्युगङ्गा नाम कार्यसंस्था ऽजेयानां भारतीयपुरुषार्थपरिकल्पनानाञ्च हिन्दुककलानाञ्च प्रसारणाय वर्तते। तदीयस् स्थूलोद्देशोऽधुना प्रमुखग्रन्थानाम् अध्ययनसौकर्याय प्रस्तुतिः। ततो ग्रन्थसङ्कलनकेन्द्रम् इति वक्तुमलम्।

ग्रन्थानाम् प्रस्तुतिर् ध्वनिसञ्चिकाभिस् स्यात् (यथा महाभारतपारायणप्रसारणे), जालक्षेत्रपृष्ठैर् वा (यथा विश्वासस्य मन्त्रटिप्पनीषु, एकाग्निकाण्डटीका), शब्दकोशैर् वाऽपि (stardict)।

सद्यश्च ग्रन्थाः संस्थाग्रण्या रुचिविशेषम् अनुसृत्य चिताः - वेदाः, इतिहासपुराणानि, कल्पवेदाङ्गग्रन्थाश् चेति।

Contribution दानम्③

Donations and sponsorship are welcome (use contact page on our website) - they help offset operating costs (eg. worker payments mainly ~1L/mo, book distribution) and plan further projects. Project-specific sponsorship opportunities are occasionally advertised on our social media accounts and on certain mailing lists.